

PERSONRETTET OG GENSTANDSRETTET VIRKSOMHED

Dorte Marie Søndergaard

Jeg skal i det følgende problematisere nogle træk ved de virksomhedsteoretiske, og særlig de kritisk psykologiske, bud på en fortælling om menneskets væsen og oprindelse. Det er primært virksomhedsteoriens måde at begribe personrettede handlinger på, jeg vil kritisere – herunder handlinger der har at gøre med opdragelse, forstået som den udviklingsstøtte voksne yder til børn.

De personrettede handlingers teoretiske skæbne i virksomhedsteorien rejser en del spørgsmål ved teoriens grundlæggende bestemmelser omkring menneskelighed, samfundsmæssighed og virksomhed. Måske er det på tide at bryde op i den instrumentalistiske bias, som ikke bare er videreført fra marxistisk tænkning, men som kendetegner det moderne betydningssystem i almindelighed.

Redskabskultur som grundlag for menneskelighed

At se det produktive arbejde som kernen i menneskelighed og som konstituerende for samfundsmæssigheden overhovedet, er den helt grundlæggende idé i marxistisk tænkning.

Det er derfor ikke så underligt, at virksomhedsteorien – som et forsøg på at udvikle en teori om menneskelig subjektivitet på marxistisk grundlag – i sine egne begrebskonstruktioner viderefører det produktive arbejde i den oprindeligt marxistiske kerneposition gennem begrebet genstandsmæssigt virksomhed.

For nogle år siden blev der i Kritisk Psykologiske rækker i København rejst kritik af virksomhedsteoriens ensidige fokusering på arbejde og arbejdsmidlerne som det specifikt menneskelige væsenstræk – det træk, der adskiller menneskearten fra dyrene som kategori.

Det var Kirsten Skaftø som mest indgående kritiserede virksomhedsteorien – væsentligst i dens kritisk psykologiske udgave repræsenteret i Klaus Holzkamps »Grundlegung der Psychologie« fra 1983, men også de grundlæggende bestemmelser hos Leontjewa (Skaftø, K., 1985. Holzkamp, K., 1983. Leontjewa, A.N., 1983).

Hun påpegede, at mens der i de teoretiske bestemmelser omkring fylogenesens ophævelse i den samfundshistoriske proces, foretages en bestemmelse af det genstandsmæssige arbejde som specifikt menneskelig virksomhed,

så falder yngelpleje, opdragelse og omsorg udenfor bestemmelsen af virksomheden.

Børneopdragelse og anden udviklingsstøtte hører ikke til den type aktiviteter, som mennesker realiserer menneskelighed igennem i artsspecifik forstand.¹ Holzkamp skriver, at pasning af unger principielt ikke kan indplaceres i det genstandsmæssige arbejde, fordi barnet der er under opdragelse jo ikke kan siges at være genstand for eller resultat af forandrende indvirkning gennem arbejdsmidler (Holzkamp, K., 1983, s 219).

Havde sproget været tilkendt samfundsmæssigt konstituerende betydning på linie med redskaberne, så ville det have været muligt begrebsligt at opsamle en del af disse personrettede aktiviteter som specifikt menneskelige; men det er imidlertid ikke tilfældet.

Jeg skal spare læseren for yderligere detaljer fra Holzkamps grundlæggende bestemmelser og Skaftes kritik af samme, blot henvise til teksterne. Kritikken var som nævnt væsentligst rettet mod den kritisk psykologiske begrebsliggørelse af virksomhedsteoretisk tænkning. Men da de grundlæggende begrebsstrukturer har samme udgangspunkt i de forskellige udgaver af virksomhedsteori, må kritikken anses for at have bredere relevans.

Konsekvenser af forståelsen

Det første problem med bestemmelserne bliver, at en række aktiviteter af den art som primært er rettet mod andre mennesker, f.eks. omsorg og opdragelse, faktisk bliver vanskelige at forstå på en fornuftig måde. Aktiviteterne forstås som blot sociale og i den forstand uden selvstændig tyngde i forhold til et menneskeligt og samfundsmæssigt udviklingsperspektiv. Det er ikke gennem denne type aktiviteter, realisering af specifikt menneskelige potentialer kan ske.

Når man ikke tilkender børneopdragelsesaktiviteter specifikt menneskelig status, så er dermed ikke sagt, at man anser disse aktiviteter for unødvendige. Langt fra. Aktiviteterne er nødvendige i perspektivet af eller som forberedelse til det egentlige – til det specifikt menneskelige, der skal komme med deltagelsen i den fælles livssikring via den genstandsmæssige virksomhed.

Voksnes (eventuelt gensidige) udviklingsstøtte forstås ligeledes enten som forberedelse til det egentlige eller som blot social. »Blot social« bliver måden at forstå aktiviteten på, hvis der ikke kan udpeges genstandsrettede perspektiver, som aktiviteten kan ses som formidlet gennem, underordnet under eller målrettet mod.

Det andet problem bliver i forlængelse heraf, at de forholdemåder og bearbejdningsformer, menneskene konkret udvikler gennem aktiviteter primært rettet mod andre mennesker, for eksempel gennem omsorgsarbejde og udviklingsstøtte, ligeledes bliver vanskelige at forstå på en fornuftig måde.

Et eksempel kunne være evnen til at indleve sig i et andet menneskes tanker og følelser. Indlevelse i et andet menneskes tilstand bliver let mistænkelig: løsrevet – og bemærk at »løsrevet« står for »ikke formidlet igennem/ikke underordnet« det genstandsmæssige – ses indlevelse hurtigt som redskab for opportunistisk forholden eller for anden instrumentel brug af andre mennesker. Det vil sige som en forholdemåde, der kan karakterisere den udleverede og afmægtige person.

Indgår indlevelse derimod som et led i en proces, hvor individet sammen med andre vurderer de objektive livsbetingelser og herunder medtænker andres vurdering af betingelserne med henblik på en kollektiv indsats i forhold til den fælles livssikring – da forstås indlevelse positivt, som et led i en udviklingsrettet bestræbelse.

Havde menneskerettet aktivitet været begrebsliggjort som virksomhed af essentiel art i forhold til samfundsmæssig opretholdelse og videreudvikling, så kunne den ikke genstandsformidle indlevelse i andre menneskers tilstand og behov være blevet forstået som en nødvendig og værdifuld færdighed udviklet i overensstemmelse med de krav, personretten virksomhed måtte stille til det menneskelige færdighedsrepertoire.

Men sådan er det ikke nu. Som begrebssystemet er konstrueret nu, må indlevelse bindes til og underordnes et genstandsmæssigt mål. Ellers synes en sådan type færdighed at ryge ud af kontrol og blive destruktiv i forhold til en overordnet og samfundsmæssigt udviklingsperspektiveret handlesammenhæng.

Endelig bliver jo det tredje problem, at de mennesker, der retter sig mod denne type aktiviteter, de menneskerettede aktiviteter, bliver vanskelige at forstå på en fornuftig måde. Det bliver vanskeligt at forstå deres rettethed mod såkaldt reproduktive opgaver som et værdigheds- og værdiskabende subjektivt bud på realisering af menneskelighed. Rettetheden fremstår som fremmedbestemt eller irrationel.

Binaritet og betydning

I forlængelse af differentieringen mellem de nævnte aktivitetstyper indgår naturligvis en række betydningsbærende begrebsmodstillinger i de overordnede bestemmelser. Her anvendes sprogets binære strukturingsmulighed på en række områder, der har med menneskelighed og samfundsmæssig integration at gøre.

Det samfundsmæssigt formbare, det vi har fælles med dyrene men som formes i vore samfund, modstilles det samfundsmæssigt udviklede, det der adskiller os fra dyrene. Det reproduktive modstilles det produktive. Interaktive relationer, de rent sociale relationer etableret omkring diverse aktiviteter af uspecifik art, modstilles kooperative relationer etableret omkring handlinger. Og handlinger hører til blandt kategorierne for det specifikt

menneskelige, idet de udgør fælles bestræbelser i forhold til den kollektive livssikring. Etc.

Peter Thielst skriver med henvisning til Lévi-Strauss, at ethvert sprog grundlæggende er afhængigt af polære begreber og binære strukturer (Thielst, P., 1990). Få af disse polære begreber modsvares af virkeligt eksisterende modsætninger (eksempel på de få eksisterende er dog »kvinde« »mand« og »liv« »død«), men binariteten som sådan udgør en almen sproglig mulighed for orientering. Det skyldes, at orientering sker kontekstuel; enhver må orientere sig om »noget« ved at se dette »noget« i relation til noget andet. Ingen ville blive opfattet som tyk, hvis der ikke fandtes tynde.

Binaritet går således igen i alle kulturelle og subkulturelle betydningssystemers sproglige udtryk. Men måden at tematisere modsætninger på vil variere mellem betydningssystemer, ligesom det vil variere hvorvidt eller i hvilket omfang, der indkobles hierarkiske forestillinger i tematiseringerne..

Når jeg i det følgende bruger ord som »fortælling« og »konstruktion« om de virksomhedsteoretiske begrebssystemer, så er det for at fastholde det faktum, at intet betydningssystem – og dermed ingen teori, ingen begrebskonstruktion – er identisk med det, det er betydning om. Et betydningssystem er et samfundsmæssigt udviklet redskab, som menneskene bruger til at orientere sig med i forhold til hinanden og i forhold til de øvrige livsbetingelser. Dermed bliver det meningsfuldt at undersøge dette redskab for den samfundsmæssige intentionalitet, der er nedlagt i det. Det vil sige, at undersøge betydningssystemers opbygning som konstruktioner, der tjener til opretholdelse af en bestemt samfundsmæssig orden.

Det interessante kan ligge i afdækningen af: 1. hvad et givent betydningssystem »vælger« at tematisere som modsætninger, hvad det i denne kultur/subkultur bliver væsentligt at splitte og forstå som modstillede poler; og 2. om og i givet fald hvordan der indkobles hierarkitænkning i splittelsen.

Hvad der splittes, og hvordan hierarkitænkning kobles ind i splittelsen, angiver retningen for, hvad det er for en orden, betydningssystemet skal opretholde og legitimere.

Hierarki og orden

Den kritiske psykologis fortælling om evolutionen bygges op på grundlag af en funktional-historisk analyse – en analyse af hvad der i artshistorisk perspektiv har været funktionelt for artens opretholdelse og videreudvikling. Og med overgangen fra dyr til menneske vil det så sige: funktionelt for samfundets opretholdelse og videreudvikling, eftersom menneskets udvikling med overgangsfeltet overgår fra at være fylogent formidlet til at være samfundsmæssigt formidlet.

Gennem konstruktionen af en sådan evolutionshistorie udvikles den kritiske psykologis bud på splittelser: de uspecifikke aktiviteter modstilles de menneskeligt specifikke handlinger og det genstandsmæssigt arbejde;

det reproduktive modstilles det produktive; de sanselig-vitale behov modstilles de produktive behov; interaktion, det blot sociale, modstilles kooperation, det genstandsmæssigt formidlede fællesskab etc etc.

Modstillingerne foretages ved med udvikling, evolution, som præmis at beskrive en bevægelse fra dyr til menneske. I bevægelsen rangeres fænomener ind i forhold til hinanden på en »skala« med ikke-menneskelig i den ene ende, det vil sige før overgangsfeltet, uspecifikt menneskelig lidt længere fremme og specifikt menneskelig i den anden ende.

Modstillingens første niveau gælder arterne overfor hinanden, dyrene overfor menneskene. Det andet niveau gælder menneskeartens karakteristika overfor hinanden, det uspecifikt menneskelige overfor specifikt menneskelige – det vi har til fælles med dyrene, men som formes qua den menneskelige samfundsmæssighed, overfor det vi som art unikt har udviklet.

Hierarkitænkningen indkobles i modstillingerne ved hjælp af begreberne »uspecifikt menneskelig« og »specifikt menneskelig«.

En rent moralsk indkobling af hierarki ville have benyttet sig af ord som »god« og »dårlig«, »ren« og »uren«. Men indkoblingen af hierarki gøres ikke på moralsk grundlag her, den gøres ikke bevidst ideologisk.

Indkoblingen sker i overensstemmelse med videnskabelige normer og materialistisk tænkning. Udvikling lægges til grund, og der ud fra beskrives noget som mere udviklet end noget andet; noget er simpelthen bare i højere grad udtryk for menneskelighed, end noget andet er det. Alt sammen for så vidt meget fornuftigt, sådan må det være i en evolutionshistorisk opbygget teori.

Det springende punkt bliver imidlertid, hvad der gennem analysen kommer til at figurere på hvilken side i modstillingerne; hvad der altså argumenteres for som mere udviklet end noget andet. Og uheldigvis falder i denne konstruktion alt det, der har med personretten aktivitet til »samme side«, for derpå at blive brugt som grundlag for modstillingen på menneske-niveau mellem det specifikt menneskelige og det uspecifikt menneskelige, en modstilling der skal fremhæve menneskets højeste udviklingsstrin: redskabskulturen.

Eller for at bruge en spidsformulering: Problemet bliver, at denne evolutionshistorie fortælles på en måde og gennem bestemmelser, der systematisk nedprioriterer og underordner den ene halvdel af den menneskelige virkelighed under den anden.

Der er ingen tvivl om, at evolutionshistorien kunne fortælles på en anden og ligeså videnskabeligt stringent måde. I disse tider hvor enhver mandlig virksomhedsteoretiker med respekt for sig selv udvikler sit bud på en evolutionshistorie, ser vi jo mange varianter. Men ingen har, så vidt jeg kan se, endnu gjort op med den helt grundlæggende overordning af genstandsmæssig produktion som virksomhed, og dermed som perspektiv i menneskenes færdighedsudvikling og som omdrejningspunkt for samfundsmæssig integration. Undtagelsen er måske Niels Engelsted, der i sin bog »Personlighedens almene grundlag« i parentes et sted skriver: »Menneskets yngelvirk-

somhed bliver også samfundsmæssig virksomhed, når det menneskelige samfundsmæssige forhold opstår fra dyrenes yngelvirksomhed. Der bliver helt reelt tale om et *arbejde med børn*» (Engelsted, Niels, 1989, s 273). Desværre synes denne erkendelse endnu ikke rigtig at være kommet ud af parentesens og ind i begrebsdefinitionerne; men det kan jo være det kommer.

Hvad er det så for en orden, virksomhedsteoriens begrebssystem tjener til at opretholde, og hvad er det for en orden, den tjener til at nedbryde eller overskride?

Man kan sige, at det virksomhedsteoretiske begrebssystem – dette bidrag til samfundsmæssig orientering – kan anvendes grænseoverskridende i forhold til de samme dele af den herskende orden, som marxismen forsøgte at bryde med. Med udgangspunkt i alment menneskelige bestemmelser kan teorien nemlig bruges til at påpege de forkrøblende virkninger af de herskende magtforhold i relation til produktionens organisering – i relation til dette samfundssystemets organisering af den genstandsmæssige virksomhed.

Men der er store dele af den herskende orden, som begrebssystemet ikke bryder med, snarere bidrager til at legitimere: vækstfilosofien, menneskets ensidige ret til at forme og udnytte naturen – det rationelles overordning over alle andre psykiske bearbejdningsformer, produktionens overordning over reproduktionen eller anderledes formuleret: det genstandsrettede arbejdes overordning over det arbejde, der primært er rettet mod udvikling af menneskets »indre« ressourcer.

Med udgangspunkt i de alment menneskelige bestemmelser kan teorien altså nok bruges til at anviser en vej ud af »reproduktionens« forkrøblede virkninger på reproduktionsarbejdende individer – vejen går nemlig gennem den genstandsmæssige virksomhed; men den kan ikke anviser en vej ud af det magtsystem, der hersker mellem »reproduktion« og produktion, og som er den egentlige årsag til »reproduktionens« forkrøblende virkninger på de reproduktionsarbejdende individer.

Mens teorien således udgør en uvurderlig styrke i forsøget på at gennemskue de menneskelige virkninger af det magtsystem, der organiserer den genstandsmæssige produktion, så kniber det ganske gevaldigt, når andre magtsystemers menneskelige virkninger skal begribes. I vores samfund er der som bekendt flere aktive magtsystemer. Klasse systemet, kønssystemet, racesystemet eksisterer indvævet i hinanden – gensidigt understøttende og gensidigt udfordrende. (For en kritik af marxismens patriarkalske program se Holter, Ø., 1982).

Hvad gør forskerne?

Opdragelse hører til under de såkaldt reproduktive aktiviteter, som i dette samfundssystem væsentligst har været kvinders ansvarsområde. Hvad har forskerne stillet op, når de med virksomhedsteoretisk eller marxistisk ud-

gangspunkt har villet forstå kvinder og kvinders virksomhed? Hvordan har de tacklet begrebssystemets binaritet og indkoblede hierarkitænkning?

Frigga Haugs valg har været klart. Hun har tro mod den kritiske psykologis bestemmelser valgt at arbejde med at analysere og begribe det, hun måtte anse for at være kvindernes mærkværdige udviklingsafkald og irrationelle handlemåder – når de vendte sig mod de reproduktive aktiviteter. Oprindeligt var hendes udgangspunkt en diskussion af dynamikken mellem offerposition og aktørposition i en forståelse af kvindens placering i de reproduktive rum (Haug, F., 1980). Hendes den gang ganske kontroversielle pointe var, at kvinder både var ofre for samfundsmæssige omstændigheder OG medskabere af deres egen offerposition, når de som subjekter »valgte« at realisere en kvindetilværelse i reproduktionen.

Siden har hun sammen med sin forskningsgruppe arbejdet med at begribe kvinders samfundsmæssiggørelse eller mangel på samme fra mange forskellige tematiske vinkler, men altid ud fra en forståelse af det produktive som det egentlig menneskelige og det »reproduktive« som i sig selv udviklingsløst i samfundsmæssigt integrationsperspektiv (Haug, F. und Hauser, K. (Hrsg), 1985 og 1986). Selvom man i de nyeste arbejder aner en nuancering af den grundlæggende forståelse under analyserne, bliver det dog aldrig til et egentligt opgør med ideen om kvinder som mindre samfundsmæssiggjorte end mænd (Haug, F. und Hauser, K. (Hrsg), 1991).

Det, der med støtte fra det kritisk psykologiske begrebssystem sker for Haug og hendes medarbejdere, er, at indholdet i den såkaldt reproduktive virksomhed rodes sammen med de betingelser, virksomheden i vores samfund gives at blive realiseret under. Dermed siver det udviklingsløse fra betingelserne ind i forståelsen af selve virksomhedens rationale. Det problematiske herved ligger ikke kun i begribelsen af kvinder, men også helt markant i den mangelfulde forståelse af mænds udviklingsmuligheder.

Traditionel maskulinitet udgør jo en vældig begrænset realisering af menneskelighed i og med dens snævre rettethed mod produktionen. De udviklingsmuligheder, traditionel maskulinitet som social konstruktion tilbyder mennesker, er stærkt præget af en skæv integration i de personrettede virksomhedsfelter. Integrationen bliver skæv eller mangelfuld, idet den ikke omfatter udvikling af selvstændig ansvarlighed og kompetencer af relevans for virksomhedens opgaver.

Agnete Diderichsen og Sven Thyssen har netop udgivet en bog om omsorg og udvikling, hvori de definerer omsorg som en virksomhed, hvor omsorgspersonen tager udgangspunkt i et andet menneskes (barnets) behov og handler på en måde, der søger at imødekomme disse behov (Diderichsen, A. og Thyssen, S., 1991, s 19).

Genstanden for omsorgen er mennesket i psykologisk forstand, hvilket, siger de, betyder mennesket som personlighed med følelser, behov, drømme, relationer til andre m.m. (ibid, s 17-18). Omsorg defineres ikke blot som varetagelse af de fysiske behov, for det drejer sig også om at svare på psykiske behov (psykisk overlevelse og udvikling), og dette gøres ved, at om-

sorgspersonen retter sin kærlighed og vilje mod barnet eller den voksne, som behøver omsorg. På denne måde gøres opdragelse og udviklingsstøtte faktisk til en del af omsorgen.

Diderichsen og Thyssen kalder denne handling – at rette sin kærlighed og vilje mod et andet menneske og dets behov – for virksomhed; uden at blinke! De kommer ikke med nogen eksplicitering af, hvordan denne brug af virksomhedsbegrebet forholder sig til vanlige krav om aktivitetens genstandsmæssighed og om påvisning af medierende faktorer. Ej heller ekspliciterer de handlingens bevidste formidling og forbindelse med den samfundsmæssige Kooperation. Desværre kunne man sige ud fra en interesse i teoriudvikling; men på den anden side, havde de brugt krudtet på dette legitimeringsarbejde overfor teorien, så var de måske aldrig nået til de konkrete, livsnære handlinger, som de har ønsket at beskrive.

Kirsten Skaftede foreslog i 1985, at man kunne udvide virksomhedsbegrebet til at omfatte opdragelse og yngelpleje. Hendes pointe var at se omsorgsrelationen, som den etableres for eksempel i forbindelse med børneopdragelse, som både umiddelbar og middelbar, præciseret på den måde at den umiddelbare del af relationen sås som indeholdt i den middelbare.

Hun foreslog derfor begrebet »personrettet virksomhed« sidestillet med »genstandsrettet virksomhed«, og karakteriserede den personrettede virksomhed som både relation og virksomhed – et særtræk der ville adskille den fra genstandsrettet virksomhed, hvor bearbejdningen af arbejdsstanden og Kooperationen er fundamentalt adskilte fænomener (Skaftede, K., 1985).

Skaftedes forslag indebar dermed en ophævelse af hierarkiseringen mellem personrettet og genstandsrettet virksomhed, en »overflytning« af personrettet virksomhed til den side i modstillingerne, der bærer overskriften »specifikt menneskelig«. Ideen indebærer således, at menneskets grundlæggende aktivitetstyper, arbejdet med mennesker og arbejdet med natur, anses for at være lige menneskelige, forstået som lige nødvendige for samfundets opretholdelse og videreudvikling.

Øystein Holter er ikke virksomhedsteoretiker, men samfunds- og kønsforsker på marxistisk grundlag, hvilket som ovenfor antydnet giver præcis de samme problemer, hvad angår begrielsen af »reproduktivt arbejde«.

Han foreslog først i 80'erne begreberne »ydreobjektiverende arbejde« og »indreobjektiverende arbejde« for at skelne mellem processer, hvor arbejdet primært var rettet mod et resultat i den ydre natur eller et resultat indad i andre personer (Holter, Ø., 1980).

Ideen bag hans forslag var at begrebsliggøre værdiskabelsen i begge former for arbejde – til forskel fra marxistisk teori, som kun har begrebsliggjort værdiskabelsen i det ydreobjektiverende arbejde, men ladet det indreobjektiverende arbejdes værdiskabelse forblive usynligt. Det indreobjektiverende arbejde er i marxismen blevet set fra brugersynsvinkel: enten som et idylliseret område friholdt fra kapitalistisk infiltration og fremmedgørelse,

eller som en art supposition, hvor arbejderen kunne tænke op – uden at der i teorien blev skelet til, hvem der skabte suppen eller stod for stationen.

Kapitalismen organiserer ikke blot produktionen. Kapitalismen organiserer begge de to store arbejdsprocesser i samfundet. Og hvor kontrol og udbytning af det ydreobjektiverende arbejde udgør kapitalismens grundlag, da er kontrol og udbytning af den værdi, som skabes gennem det indreobjektiverende arbejde, ifølge Holter, patriarkatets grundlag (Holter, Ø., 1982). I vores samfund er patriarkat og kapitalisme indvævet i hinanden.

Gennem de to begreber, ydreobjektiverende og indreobjektiverende arbejde, bliver det – ligesom tilfældet er med genstandsretten og personretten virksomhed – muligt at tænke forbi den tilknytning til sfærer, der er en af de store svagheder ved begreberne produktion og reproduktion, når man vil begribe aktiviteterne som virksomhedstyper. Der foregår jo også personretten arbejde i produktionssfæren og genstandsretten arbejde i reproduktionssfæren.

Det bliver også muligt at tænke udenom den hierakisering, der allerede på forhånd ligger indbygget i produktion og reproduktion som begreber: det egentlige og det der indtager en hjælpefunktion i forhold til det egentlige.

Problemet med ydre- og indreobjektiverende arbejde som begreber er imidlertid, at de er fokuserede på værdi som økonomisk omsættelig værdi. Og denne værdibetydning er på en gang helt uomgængelig, når aktiviteterne konkret historisk skal sættes på begreb, men samtidig også for snævert et perspektiv. En af virksomhedsteoriens styrker er jo det perspektivløft, der sker i og med de almene bestemmelser, som kan hæve blikket ud over fænomenernes aktuelle realisering og for eksempel pege på »værdi« i forhold til sikring af artens eksistens alment betragtet.

Tanken om at udvide virksomhedsbegrebet, fjerne rangordningen og sætte ikke bare yngelpleje og opdragelsesarbejde, men også gensidig udviklingsstøtte voksne imellem på begreb som specifik menneskelig virksomhed har også været min (Søndergaard, D.M., 1986). Men at gøre det kræver en del overvejelser.

Spørgsmålet er nemlig, hvor stort et opbrud en sådan teoriudvikling i virkeligheden ville betyde for begrebskonstruktionen, dersom den fordrer en evolutionshistorisk fortælling, der fra starten medtænker også personretten virksomhed som konstituerende for samfundsmæssigheden?

Hvis det ville kræve en total omfortælling, så må kritisk psykologi faktisk i sin nuværende form betragtes som en partialteori og ikke som selve det grundlæggende paradigme, hvor ud fra man kan udvikle partialteorier – en status Holzkamp ellers tiltænker teorien.

Perspektiver

Jeg skal til sidst prøve på skitseplan at trække et par perspektiver op til en videre diskussion af virksomhedstypernes bestemmelse.

Som jeg ser det, må der med dyr-menneske-overgangsfeltet, eller med overgang fra naturhistorie til samfundshistorie, opstå flere typer virksomhed. Der må med andre ord opstå flere typer af aktivitet, som alle hver for sig med hver deres tyngde – og integreret – bliver fundamentalt nødvendige for menneskeartens opretholdelse og videreudvikling. De grundtyper, jeg kan få øje på, er:

1. Den virksomhed, der retter sig mod formning og bearbejdning af natur til menneskelige livsfornødenheder. Det er den, virksomhedsteorien funderer sine øvrige menneskelighedsbestemmelser på. Det er den genstandsskabende eller genstandsmæssige virksomhed.

2. Den virksomhed, der retter sig mod mennesket som subjekt og subjektivitet i udvikling; den virksomhed som skaber rammer om og orientering i individernes samfundsmæssiggørelsesproces, altså den udviklingsstøttende og omsorgsrettede virksomhed.

I og med at mennesket bliver et samfundsmæssigt væsen og ikke længere blot udgør noget biologisk, der under rette omstændigheder udfolder sine biologiske potentialer – så bliver det nødvendigt, at mennesket selv gøres til »genstand« for virksomhed.

Helt indlysende er dette naturligvis, når det gælder børn, og det er derfor opdragelse som aktivitetstype kommer til at fungerer teoretisk udfordrende indenfor virksomhedsteoretisk tænkning.

Men det er faktisk også tilfældet for voksne, i og med at mennesket livet igennem må udvikle sig gennem en proces integreret i den samfundsmæssige udviklingsbevægelse. Voksnes udvikling er ikke kun formidlet gennem og rettet mod den genstandsmæssige virksomhed og Kooperationen omkring denne. Den er også formidlet gennem og rettet mod aktiviteter mellem mennesker: forældreskab, parforhold, venskaber hvor (evt gensidig) fysisk og psykisk støtte/opretholdelse/udvikling er det primære omdrejningspunkt. Det er nødvendigt for mennesker at orientere sig i og øve indflydelse på mellemmenneskelige relationer og de betydningssystemer, der virker regulerende for dem. At gøre dette og støtte andre i at gøre det er ved siden af og integreret i – men ikke underordnet – det genstandsmæssige arbejde, en nødvendig menneskelig virksomhed.

Lad os kalde den omsorgsrettede og i ovenstående forstand udviklingsstøttende virksomhed for personrettet virksomhed.

3. Endelig kunne man også tale om, at samfundet som sådan – de kollektive strukturer, kulturen, den samfundsmæssige orden – gøres til »genstand« for virksomhed. Ligesom personen gøres til »genstand« for udviklingsstøtte,

så må samfundet også gøres til »genstand« for udviklingsstøttende virksomhed. Samfundet er der ikke bare. Samfundet er der ikke alene gennem menneskenes Kooperation overfor naturen – det er der også igennem menneskers bestræbelser på at holde sammen på det, skabe strukturer og regler, samt producere betydning som grundlag for den orden menneskene forhandler sig frem til direkte og indirekte.

Man kunne kalde denne samfundsrettede udviklingsstøttende virksomhed for politik i bred forstand og lade den omfatte administration og planlægning. En bedre betegnelse er måske virksomhed rettet mod de samfundsmæssige strukturer.

Der er ingen pointe i at tilkende den ene type virksomhed en kerneposition og lade de andre typer være underordnet eller afledt i forhold til. Ingen af de tre typer virksomhed kunne eksistere uden de andre. I virkeligheden kan de tre typer ikke tænkes uden hinanden. Og i virkeligheden eksisterer de også indvævet i hinanden. Som gensidigt afhængige delaspekter med hver deres tyngde i forhold til samfundsmæssighedens konstituering, og som funktionelt nødvendige for artens opretholdelse, er de alle specifikt menneskelige.

Jeg foreslår med andre ord en ikke-hierarkisk tænkning, når aktivitets typer skal begribes i deres funktionalitet for menneskearten.

Med Leontjews begreber motiv og mål kan vi sige, at sikring af artens eksistens og videreudvikling udgør det overordnede motiv for alle tre virksomhedstyper. Men bidraget til dette motiv er forskelligt.

For den genstandsmæssige virksomheds vedkommende sker bidraget gennem bearbejdning af natur til livsfornødenheder, og handlemålet er fremstilling af produkter.

For den personrettede virksomheds vedkommende realiseres bidraget gennem omsorg og udviklingsstøtte, og handlemålet er den andens velbefindende og udvikling, dermed også den andens samfundsmæssiggørelsesproces. Velbefindende og udvikling kan ikke skabes direkte. Her drejer det sig om at skabe rum for og bidrage til hensigtsmæssige processer omkring den anden.

For virksomheden rettet mod samfundets struktur sker bidraget gennem politisk, administrativt, planlæggende arbejde, og målet er et system, der fungerer hensigtsmæssigt i forhold til den (mere eller mindre) fælles intentionaltet, kollektivet har forhandlet sig frem til.

Engelsted taler om den formidlende følelse i forbindelse med henholdsvis fællesnyttig og almennyttig virksomhed, og han peger på ansvarsfølelsen som almennyttens formidlende følelse (Engelsted, N., 1989).

Hvis vi skulle pege på den formidlende følelse i forbindelse med de tre nævnte virksomhedstyper, så må det helt overordnede naturligvis fortsat være ansvarsfølelsen; men måske kunne vi foreslå, at ansvarsfølelsen fremstår »farvet« med forskellige følelses kvaliteter: For den genstandsmæssige virksomheds vedkommende er ansvaret farvet med skaberglæde; for den personrettede virksomheds vedkommende er den farvet med kærlighed;

for den samfundsrettede virksomheds vedkommende føles ansvaret sammen med solidaritet.

Bemærk at et ord som »kærlighed« næsten kommer til at virke useriøst eller helt malplaceret i en virksomhedsteoretisk kontekst. Fornemmelsen afspejler den personrettede virksomheds status i marxistisk teori og i moderne tænkning bredt betragtet: noget på en gang usynliggjort og mærkværdigt ophøjet, som må friholdes for definitioner og analyser.

Kærlighed kan imidlertid sammen med ansvarlighed forstås som en formidlende følelse for personrettet virksomhed. Kærlighed kan ses som den følelse, der gør individet åbent for at yde omsorg og støtte, og gør det parat til gensidighed i forhold til den anden/de andre. At mystificere følelsen og afstå fra at analysere dens dynamik og konsekvenser kan imidlertid tjene til at usynliggøre det generelt »ulige bytte«, der sker af omsorg og støtte i kønskærligheden – det vil sige den del af den personrettede virksomhed, der organiseres i den heterosexuelle parrelation.

Når vi udpeger de tre virksomhedstypers motiv, mål og formidlende følelse, så ser vi samtidig, at virksomhedstyperne begynder at bøje sig ind mod hinanden. Og det er præcis pointen – at de tre virksomhedstyper udgør tre delaspekter i den samlede samfundsmæssige proces, der som perspektiv har artens sikring og udvikling.

Når det forholder sig sådan, hvorfor så overhovedet adskille dem, kunne man spørge? Er det ikke netop mig, der nu splitter op og adskiller aspekter ved menneskelighed, som ikke kan adskilles? Jo – og der er to pointer i at gøre det.

Den første pointe går på, at der allerede eksisterer en opsplitning i virksomhedsteoretisk tænkning, men at denne opsplitning er foretaget på en måde, der indebærer over- underordning mellem virksomhedsaspekterne. Det er uhensigtsmæssigt. Og derfor må opsplitningen trækkes frem i lyset og gentages på en mere hensigtsmæssig måde. Den skæve frakke må sprættes op og delene sættes sammen på en anden led. Opsplitningen må ekspliciteres og delene igen forberedes for sammentænkning, men det må gøres på en måde, så virksomhedstyperne ikke modstilles og hierarkiseres indbyrdes.

Den anden pointe går på, at virksomhedstyperne til en vis grad kræver og udvikler forskellige forholdemåder og handleaspekter hos de mennesker, der skal håndtere dem.

Den genstandsrettede virksomhed fordrer ikke på samme måde gensidighed i relation til sin »genstand«, som den personrettede virksomhed gør det – i og med at den personrettede virksomheds »genstand« er mennesket som subjekt.

I den genstandsrettede virksomhed er mennesket direkte formende og bestemmende i forhold til genstanden. I den personrettede virksomhed er mennesket derimod i dialog med sin »genstand«. Virksomhedens mål er et menneske med egen intentionalitet, subjektive mål og egne vurderin-

ger. Støtten kræver dialog og må i vid udstrækning foregå på fælles præmisser.

Virksomheden drejer sig nok så meget om at lægge livsomstændighederne til rette på en måde, som gør at den anden, barnet for eksempel, kan udvikle sig (Haavind, H., 1987).

Det drejer sig om at lægge hverdagen til rette, så barnet får adgang til kulturens handlinger og betydningssystem og derigennem mulighed for at integrere sig samfundsmæssigt. Her må den udviklingsstøttende person mestre gensidighed som princip og være tilgængelig som en form for medarbejder i barnets proces.

Mange konkrete handlesammenhænge vil have flere virksomhedstyper som integrerede momenter. Ser vi for eksempel på murerlærlingen og hans læremester, så indgår der i deres samarbejde både genstandsrettede og personrettede virksomhedsmomenter. Men har mester for eksempel kun færdigheder til at forholde sig til de genstandsrettede virksomhedsmomenter og måske end ikke nogen kontakt med ansvarlighed i forhold til andre momenter end dem, så bliver mesters bidrag til lærlingens udviklingsproces skæv og mangelfuld. Lærlingen kan blive overladt til selv at tage ansvar for, om han lærer noget.

Det kan gå for lærlingen måske. Men tager mester denne forholdemåde med hjem i sin familie og anvender den overfor sine børn, så må det nødvendigvis blive en ganske inkompetent udviklingsstøtte, han kan yde der. Og samfundet må sætte sin lid til, at børnenes mor kan stille op med de nødvendige kompetencer.

Der kan altså ligge et arbejde i at begrebsliggøre funktionelle forholdemåder og færdigheder knyttet til forskellige virksomhedstyper som et led i at synliggøre og nuancere forskelle. Dette kunne give et godt grundlag for at vurdere, hvordan forholdemåderne sammenkobles i de konkrete handlesammenhænge, hvor forskellige virksomhedsmomenter indgår samtidigt. Det kunne også give et mere dækkende grundlag for at vurdere konkrete menneskers udviklingsmuligheder og sociale integration.

Afslutning

Jeg har forsøgt at pege på den u hensigtsmæssige indkobling af hierarkitænkning mellem genstandsrettet og personrettet virksomhed, der synes at blive en konsekvens af måden, binaritetstænkning bruges på i den evolutionshistoriske analyse, hvor fokus lægges på redskabskulturen.

En sådan hierarkitænkning kommer til at tilsløre den personrettede virksomheds egen tyngde og betydning i forhold til den menneskelige samfundsmæssighed. Hierarkitænkningen resulterer dermed også i manglende forståelse af virksomheden, dens kvalitet og de forholdemåder og færdigheder, der må udvikles for at varetage den.

Jeg har udover personrettet og genstandsrettet virksomhed foreslået muligheden for at overveje virksomhed rettet mod de samfundsmæssige strukturer som et tredje aspekt med egen tyngde og betydning i forhold samfundsmæssighedens opretholdelse og videreudvikling. Denne tredje virksomhedstype er imidlertid nedprioriteret i artiklens diskussion, eftersom diskussionen har været anlagt med udgangspunkt i opdragelse som aktivitets-type og de problemer, denne aktivitet rejser i forhold til en vanlig virksomhedsdefinition.

Hovedpointen har været at tænke i ophævelse af den modstilling og hierarkisering i begrebsapparatet, der resulterer i personrettet virksomheds underordning under den genstandsrettede. Det er imidlertid ikke samtidig en afvisning af, at virksomhedstyperne bestemmes og forstås i deres særegne kvalitet. Forståelsen må blot udvikles på grundlag af ideen om virksomhedstyperne som i udgangspunktet ligestillede momenter, der alment set gensidigt understøtter hinanden – men hvor det i konkrete handlesammenhænge kan veksle, hvilket af momenterne, der indtager det primære fokus og formidler det andet.

NOTE

1. Begrebet »aktivitet« bliver i denne tekst brugt som en uspecifik betegnelse for det, mennesker gør, og det er således tysk traditions begrebsbrug, der følges her. Dette kan virke forvirrende, fordi virksomhed i reglen oversættes til engelsk med ordet »activity« – som det også sker i denne artikels engelske summary. På tysk oversættes virksomhed imidlertid med »Tätigkeit« og det er dette begreb, »Handlung« bliver det meningsbærende underbegreb for. »Aktivität« benyttes derimod uspecifikt, eventuelt i forbindelse med forformer til handling.

REFERENCER

- DIDERICHSEN, AGNETE OG THYSSSEN, SVEN: Omsorg og udvikling. Omsorg, opdragelse og småbørns udvikling. *DPI nr. 1991.10*. Danmarks Pædagogiske Institut 1991.
- ENGELSTED, NIELS: *Personlighedens almene grundlag*. Aarhus Universitetsforlag, Århus 1989.
- HAUG, FRIGGA: *Opfer oder Täter? Über das Verhalten von Frauen*. Das Argument 123, Argument-Verlag, Berlin 1980.
- HAUG, FRIGGA und HAUSER, KORNELIA (Hrsg.): *Subjekt Frau*. Argument-Sonderband AS 117, Argument-Verlag, Berlin 1985.
- HAUG, FRIGGA und HAUSER, KORNELIA (Hrsg.): *Der Widerspenstigen Lähmung*. Argument-Sonderband AS 130, Argument-Verlag, Berlin 1986.
- HAUG, FRIGGA und HAUSER, KORNELIA (Hrsg.): *Die andere Angst*, Argument-Sonderband AS 184, Argument Verlag, Berlin 1991.
- HOLTER, ØYSTEIN GULLVÅG: *Kjønnsmarkedet*. Instituttet for Sosiologi, Universitetet i Oslo, Arbeidsnotater NR 151, Oslo 1980.
- HOLTER, ØYSTEIN GULLVÅG: Det verdifulle patriarkatet, i: *Kvinneforskning: Bidrag til samfunnssteori*, red: Haukaa, Hoel, Haavind. Universitetsforlaget, Oslo 1982.
- HOLTER, ØYSTEIN GULLVÅG: *Menn*. Aschehoug, Oslo, 1989.

- HOLZKAMP, KLAUS: »Grundlegung der Psychologie«. Campus Verlag, Frankfurt/New York 1983.
- HOLZKAMP-OSTERKAMP, UTE: *Motivationsforschung 2*. Campus Verlag, Frankfurt/-New York 1978.
- HOLZKAMP-OSTERKAMP, UTE: Erkendelse, emotionalitet, handleevne, i: *Den Kritiske Psykologi*, red: Ole Dreier. Rhodos, København 1979.
- HAAVIND, HANNE: *Liten og Stor*. Universitetsforlaget, Oslo, 1987.
- KARPATSCHOF, BENNY: Psykologien og Kulturen, i: *Psykologi og Kultur*, red: Berliner, Peter og Karpatschof, Benny. Psykologisk Laboratorium, Københavns Universitet 1989.
- LEONTJEW, A.N.: *Problemer i det psykiskes udvikling*. Rhodos, København 1977.
- LEONTJEW, A.N.: *Virksomhed, bevidsthed, personlighed*. Sputnik/Progres, København 1983 (opr. 1975).
- SKAFTE, KIRSTEN: *Køn og Virksomhed. Udkast 2, 1985*.
- SØNDERGAARD, DORTE MARIE: *Kvindesprog og Reproduktion. Udkast 2, 1986*.
- THIELST, PETER: *Kønnet, Kroppen og Selvet*. Gyldendal, København 1990.